

Степан Тимків,
м. Кам'янець-Подільський

СТРАТИГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ НА ГУБИНЬСЬКОМУ ГОРОДИЩІ

У статті подано інформацію про стратиграфічну ситуацію на Губинському городищі за результати археологічних робіт, які здійснювала археологічна експедиція Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка впродовж 1997–2007 і 2009–2015 польових сезонів.

Ключові слова: городище, Губин, житло, кліть, трипільська культура.

Починаючи з 1997 року, Губинське городище є постійним об'єктом дослідження кам'янецьких археологів. Вказане городище складається з чотирьох укріплених частин, яке дослідники поділили на: Північний, Південний, Південно-Західний та Південно-Східний майдани.

Нагадаємо, що територію Північного майдану у 1997–2005 рр. досліджував І. С. Винокур, а у 2006 р. продовжував В. І. Якубовський, який завершив дослідження дитинця та переонацілів розкопки на інші структурні частини городища та його сільськогосподарську округу.

Стратиграфічні спостереження експедиція здійснювала кожного польового сезону. Для кращої фіксації стратиграфічних нашарувань пам'ятки дослідниками встановлено 8 реперів (металеві штирі, які забито в ґрунт на глибину 1–1,5 м.): чотири – на Північному майдані, два – на Південному та по одному – на Південно-Західному та Південно-Східному майданах [9, с. 92].

Археологічні роботи здійснювалися на великих ділянках, площі яких розбито було на сітку квадратів 2×2 м. Дослідження здійснювалось ручною працею: силами студентів-практикантів історичного факультету на глибину 0,25 м до залягання материка з послідовними горизонтальними і вертикальними зачистками. Отримані дані дослідники фіксували як за допомогою фотофіксації, так і графічно по розбитих квадратах, які в польових документаціях позначалися арабськими цифрами по лінії південь-північ та буквами сучасного українського алфавіту по лінії захід-схід [1, с. 8].

Наслідки стратиграфічних досліджень подаємо нижче.

Територія Північного майдану. Детально проведені стратиграфічні спостереження, які здійснювались у 1997–2006 рр., дають змогу охарактеризувати територію Північного майдану, як багат шарову пам'ятку із добре збереженим культурним шаром XIII ст. [7, с. 329].

Основні роботи на Північному майдані археологи розпочали з самої крайньої північної точки укріпленого майдану, поступово охоплюючи розкопками внутрішній схил першої фортифікаційної лінії (валу) та прилеглу до неї територію подвір'я дитинця. Включно з 2006 роком там відкрито 2935,5 м² суцільно дослідженої території, на якій виявлено більше 30 різнотипних приміщень. Це дозволило дослідникам розпочати реконструкцію забудови території Північного майдану, вивчити інтер'єр житл та будову фортифікаційної системи.

Розпочнемо з стратиграфічної колонки клітьових приміщень, яких на вказаній території виявлено 20, які в основному зосереджені на внутрішньому схилі першої лінії фортифікації дитинця. Стратиграфія виглядає так: дерновий покрив – 0,10–0,12 м; ґрунт темного відтінку – 0,20–0,30 м; мішаний ґрунт – 0,10–0,20 м; пересип – 0,15–0,20 м; згорілий шар з камінням і перепаленою глиною – 0,75–0,80 м; обгоріле дерево – 1,2–1,4 м; перетліле дерево – 1,5–1,6 м; материк – 1,8–2,2 м [2, с. 17].

Вказана стратиграфічна колонка порожнистих клітей фахівцями подана в середніх величинах, хоча й були кліті, які мали підвальні приміщення або підкліті. Однак, в основному, стратиграфія була такою. У темному і мішаному ґрунтах траплялися фрагменти давньоруського посуду XII–XIII ст., окремі поодинокі знахідки та кістки тварин. Залишки перетлілих колод зафіксовані дещо глибше, тому що їх поруйнувала пожежа [9, с. 93]. Отже, наявність дерев'яних конструкцій у структурі валів Губинського городища можна вважати доведеним фактом.

Крім того, в центральній частині Північної площадки стратиграфія добре простежена при дослідженні житл і господарських будівель XII–XIII ст. При цьому давньоруські об'єкти перерізали собою трипільський культурний шар, який зафіксований на пам'ятці майже кожного польового сезону. На окремих ділянках Північної площадки відкрито також частину шару з уламками кераміки скіфського часу [2, с. 18].

Стратиграфія центральної частини майдану дещо відрізняється і має такий вигляд: товщина дернового покриву – 0,10–0,12 м, товщина ґрунту темного відтінку – 0,20–0,30 м, горілий ґрунт з рештками давньоруських житл і господарських споруд – 0,45–0,90 м, товщина культурних шарів з фрагментами трипільської та скіфської кераміки – 0,30–0,45 м. Материкова глина простежується на глибині 1,4–1,7 м.

Таким чином, з стратиграфії випливає, що давньоруські споруди XII–XIII ст. центральної частини Північного майдану перерізають шари трипільської культури і скіфського часу. Зустрічаються також і господарські ями та трипільські площадки, в яких простежено фрагменти трипільського посуду, кременеві вироби та кістки свійських тварин [9, с. 95].

Стратиграфічна ситуація на площі Південно-Західного укріпленого майдану. Експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка під орудою В. І. Якубовського працювала на площі (182,5 м²) двох ділянок XXXVIII, XXXIX на Південно-Західному укріпленні у 2009 польовому сезоні [8, с. 493].

Вивчаючи стратиграфію в межах площі ділянки XXXVIII, В. І. Якубовським зафіксовано аналогічну стратиграфію на території Північного укріпленого майдану. Наприклад, її внутрішню частину репрезентують руїни порожнистих клітей, архітектура яких добре відома за даними розкопок на території Північної площадки та за матеріалами вивчення багатьох інших давньоруських городищ.

На вказаній площі на глибині 0,45 м від поверхні дослідники зафіксували рештки згорілих дерев'яних колод, які в подальшому проявили обриси згорілої кліті № 21.

Окрім цього в північній частині ділянки XXXVIII ще зафіксовано і житлову споруду під № 14, яка спланована майже в центрі площі Південно-Західного укріпленого майдану [10, с. 8].

На другій ділянці (XXXIX) розкопом охоплено кінець валу, який зі сходу прилягає до в'їзду на територію укріпленого сектору Губинського городища. Фахівці з'ясували, що стратиграфія валу виглядала таким чином. На глибині 1,52 м від вершини валу розкрили шар спаленини (товщина 0,10–0,25 м) з вугілля і попелу, який знаходився майже на материковій глині. Зверху над ним залягала жовта глина (товщина 0,25 м), яка в центрі випалена до цегляного кольору. Вище до вершини валу вивчено ґрунт темного відтінку, на якому на сучасній поверхні щільно росте трав'яний покрив [9, с. 100–101].

Стратиграфічні спостереження на території Південного та Південно-Східного майданів. Для прикладу наведемо дані стратиграфічного зрізу, здійсненого фахівцями у 2007 році в місці розриву зовнішнього валу, що захищає городище зі східної сторони на Південно-Східному майдані. Вал висотою 1,85 м, насипано його в кілька прийомів. Зокрема, сучасна поверхня тіла валу покрита травою, нижче залягає шар чорнозему товщиною до 0,25 м, ще нижче шар перемішаного ґрунту товщиною до 0,8 м з уламками давньоруського посуду XIII ст. Вказаний шар спирався на ґрунт сірого відтінку, в якому було розчищено частину заглибленого варіанту трипільського житла з фрагментами ліпної кераміки. Материк світло-жовтого кольору розчищено на глибині 1,80 від сучасної поверхні [11, с. 8–9].

У 2007 році дослідникам також вдалося дослідити розріз валу і рову між першою і другою оборонними лініями, а також розріз рову, який складає комплекс другої оборонної смуги Південного майдану. Як з'ясувалось, фортифікація другої оборонної лінії Південного майдану являє собою звичайний земляний вал висотою до 2 м. Сучасна його поверхня покрита трав'яним покривом, після якого зафіксований шар чорнозему, нижче залягає шар

жовтої глини, ще нижче змішаний ґрунт, після якого знаходиться шар з піску, жорстви і попелу. Тобто для зміцнення основи валу його поверхню суцільно і рівномірно випалили. Наступним нашаруванням є шар темного злежаного ґрунту, після якого зафіксовані материкові глини [13, с. 272].

Крім того, ґрунт для будівництва валів брали в час роботи на ровах, викопаних по лінії контуру першої і другої лінії оборонних валів.

Отже, розкопки 2007 року дали нові матеріали щодо будови фортифікацій, що захищали внутрішню територію Південного і Південно-Східного майданів.

Неабиякий інтерес становлять дані розкопок 2010–2015 рр. у межах валу головної укріпленої лінії Південного майдану, де вдалося В. І. Якубовському відкрити в його основі два ряди дерев'яних зрубів. З'ясувалось, що зовнішній ряд валів склали зруби-городні, які були забутовані глинами темного відтінку. Їх рештки чітко фіксуються по струхлявілих дерев'яних колодах найнижчого ряду вінець, ширина яких коливається у межах 2,5–3,5 м [12, с. 156].

У внутрішній частині валу головної оборонної лінії виявлені чотирьохстінні порожнистотілі кліті – зруби, які розміщувались по контуру валу та затильними стінами кліті прилягали до городень. Дослідники стверджують, що вказані приміщення разом становили елементи двохрядної фортифікації, формат якої був добре поширеним у воєнному зодчестві Русі [12, с. 157].

Такі фортифікаційні елементи, окрім Губина, досліджені на городищах Болохівського краю в час розкопок Божьська і Городця [14, с. 250], давньоруської Буковини на Ленковецькому і Василівському городищі [5, с. 76]. Аналогічні укріплення вивчено також у Возв'язелі [4, с. 69], у Володимирі [6, с. 65], Чернігові [3, с. 53] та інших міських центрах Давньоукраїнської держави.

На думку В. І. Якубовського, забутовані городні з літописного Губина являли собою земляно-дерев'яну оборонну стіну, яка піднімалася на сучасну поверхню валу до певної висоти та була пов'язана з клітьми [12, с. 158].

Таким чином, підсумовуючи результати археологічних досліджень 1997–2006, 2007, 2009–2015 рр. на території Північного, Південного, Південно-Східного та Південно-Західного укріплених майданів, виплило, що Губинське городище функціонувало впродовж кінця XII – першої половини XIII ст. З'ясувалось, що на більшості закладених ділянках, давньоруський культурний шар залягає над культурними шарами носіїв трипільської культури кінця III тис. до н. е та скіфського часу VII–V ст. до н. е. Пізніших нашарувань рубежу н. е та першої і другої половини I тис. н. е, які б підстеляли фортифікаційні споруди, клітьові приміщення, житлові і господарські об'єкти XII–XIII ст., у час розкопок Губинського літописного городища поки що не виявлено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Винокур І. С. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про розкопки укріпленого центру літописного Губина у польовому сезоні 1997 р. / В. І. Якубовський, І. С. Винокур, О. І. Журко, В. П. Мегей // Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ), № 1997/62, 20 с. ілюстр. табл 46 рис.; інв. опис 22 с.
2. Літописний Губин XII–XIII ст. Болохівська земля: за матеріалами археол. дослідж. 1997–2003 рр.: до 800-річчя Губина / І. С. Винокур, О. І. Журко, В. П. Мегей, В. І. Якубовський. – Київ; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Старокостянтинів, 2004. – 206 с.
3. Моця О. Давньоруський Чернігів / О. Моця, А. Козаков. – К.: «Стародавній світ», 2011. – 316 с.
4. Неполящук В. Аналіз та реконструкція оборонних споруд літописного Возв'язля (за результатами розкопок 1988–1998 рр.) / В. Неполящук // Літописний Возв'язель (дослідження 1988–2007 рр.). – К.: НАН України, Ін-т арх., Новоград-Волинська міська рада, 2008. – С. 69–78.
5. Пивоваров С. В. Середньовічне поселення Верхнього Прута та Середнього Дністра / С. В. Пивоваров. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 300 с.

6. Терський С. В. Княже місто Володимир / С. В. Терський. – Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
7. Якубовський В. І. Археологічні ознаки культури населення середньовічного м. Губин (XII–XIII ст.) / В. І. Якубовський // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 327–336.
8. Якубовський В. І. Дослідження середньовічного м. Губин та його околиць у 2009 році / В. І. Якубовський // Археологічні дослідження в Україні. – Київ; Луцьк: Ін-т археології НАН України, 2010. – С. 492–494.
9. Якубовський В. І. З історії стратиграфічних досліджень Губинського літописного городища / В. І. Якубовський // Старокостянтинів і край в Україно-руській історії доби XVI–XVIII ст.: матер. наук.-практ. конф. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. – С. 90–104.
10. Якубовський В. І. Науковий звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка про польові роботи на території Губинського літописного городища і його найближчої сільськогосподарської округи в 2009 р. / В. І. Якубовський // НА ІА НАНУ, № 2009/254, 16 с., 2 табл., ілюстр. 60 рис.
11. Якубовський В. І. Науковий звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету про роботи 2007 р. на території городища літописного м. Губин / В. І. Якубовський // НА ІА НАНУ, № 2007/197, 11 с., інв. опис у тексті 6 с., 1 табл., ілюстр. 54 рис.
12. Якубовський В. І. Окольний град літописного Губина у контексті археологічних робіт / В. І. Якубовський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. – Вип. 7. – С. 149–160.
13. Якубовський В. І. Укріплення Південного і Південно-Східного майданів Губинського городища за матеріалами розкопок 2007 року / В. І. Якубовський // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 270–273.
14. Якубовський В. І. Фортифікаційні споруди gradів Болохівської землі як джерело реконструкції оборонних споруд городищ Південно-Західної Русі / В. І. Якубовський // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2014. – С. 244–250.